

Михайлець В., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ЗООМОРФНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ В ПОЕМІ ОВІДІЯ "МЕТАМОРФОЗИ"

Статтю присвячено дослідженню мовних одиниць зооморфного коду культури, відображеного в латинській мові класичного періоду. Розглянуто лексеми на позначення тварин та проаналізовано специфіку їх вживання.

Ключові слова: зоолексема, зооморфний код культури.

Пріоритетним напрямком лінгвістики кінця ХХ – початку ХХІ ст. є вивчення мови у тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням і духовно-практичною діяльністю. Зооморфний код культури виявляє систему національно-культурних символів та еталонів, тому аналіз латинської зоологічної лексики видається нам цікавим і важливим об'єктом дослідження. Тексти античних авторів, у яких є згадування про флору або фауну, відображають уявлення давніх народів про світ природи, який завжди співіснував із людською спільнотою. Зоолексеми є універсальними мовними одиницями, що належать до архаїчного мовного пласта та представлені у всіх мовах світу. Вивченню зоологічної лексики у складі національних мов присвячували свої дослідження такі відомі мовознавці як О.М. Трубачов та В.Г. Гак, а також О.Б. Гаврилович, Ф.Н. Гукетлова, Ц.Ц. Огдонова та ін.

Метою нашої роботи є комплексний аналіз зоолексем у тексті поеми "Метаморфози" ("Metamorphoses") Овідія та виявлення асоціативних зв'язків із зооморфним кодом культури давніх греків та римлян.

Актуальність полягає як у виборі об'єкта дослідження, так і в загальному інтересі сучасних науковців до вивчення історичного досвіду людства, відображеного в творах античних авторів та античній міфології. "Повернення в минуле" допомагає краще зрозуміти витоки культурних традицій та проблеми сучасної культурології. Зооморфні міфологічні образи, назви міфічних тварин та істот, укорінені в латинську мову, є частиною міфопоетичної картини світу, духовної історії людства,

дослідження яких допомагає глибше зрозуміти витoki усієї європейської культури.

Об'єктом дослідження є латинськомовна лексика на позначення тварин у тексті поеми Овідія "Метаморфози".

Матеріалом дослідження є оригінальний текст поеми Овідія "Метаморфози".

Поема написана гекзаметром, традиційним розміром епічної поезії. У 15 піснях "Метаморфоз" розповідається про різного роду міфічні перетворення, починаючи з космогонії – створення світу з хаосу і закінчуючи астральним міфом про перетворення душі Юлія Цезаря на зірку. Відповідно до піфагорійської теорії метемпсихозу (переселення душ), метаморфоза означає не тільки перетворення, але символізує єдність і зв'язок між елементами всесвіту. Метаморфоза втілює ідею про вічність світу, оскільки смерть не є закінченням, а лише перетворенням, отже переходом в іншу якість. Зооморфні та фітоморфні перевтілення в поемі Овідія пояснюються тотемічною природою найдавніших божеств, що проявляється внаслідок метаморфоз. Тотемні тварини вважалися предками давніх племен і народів. Питання про сутність походження культу тварин здавна було предметом наукових дискусій. Е. Тайлор, поклавши в основу своїх робіт вивчення психології народів, вказав на величезне значення первісного анімізму у формуванні релігійних понять [Тайлор 2000, 45]. Тотемні тварини з часом перетворилися на культурні символи, які зберігає мова у фразеологічних зворотах, або особливі графічні знаки – геральдичні зображення.

Вивчаючи зооморфний код культури, одиниці якого утворюють окремий мовний шар, мовознавці можуть дослідити відбитки міфологічного мислення та специфіку сприйняття світу живої природи носіями окремої мови та культури. Зооморфний код культури вкорінений у мовну картину світу давніх греків і римлян, мовні одиниці коду функціонують на лексичному та фразеологічному рівнях мови.

Зооніми, або зоолексеми, є універсальними одиницями лексичного фонду будь-якої мови, з яскраво вираженою національно-культурною семантикою. У вузькому розумінні зоонім – це власне ім'я (кличка) тварини, наприклад, Мурка, Рекс [Словарь иноязычных слов]. У нашій роботі ми вживаємо термін "зоонім" у широкому розумінні, спираючись на думку, що

зоолексеми (або *зооніми*) – це слова, які позначають назви представників тваринного світу.

У тексті поеми Овідія, *зоолексеми* можуть вживатися як у прямому, так і в метафоричному значенні. Лексеми, які були вжиті у прямому значенні, наприклад: *equus* – *кінь*, *taurus* – *бик*, *juvencus* – *корова*, *canis* – *собака*, *apis* – *бджола*. Особливий інтерес становлять *зоолексеми* та похідні від них, які називають результат зооморфних метаморфоз, описаних Овідієм у поемі, наприклад, божественні перевтілення, які виткала на полотні Арахна: "*Maenon elusam designat imagine tauri Europam: verum taurum, freta vera putares; fecit et Asterien aquila luctante teneri, fecit olorinis Ledam recubare sub alis*" [VI, 103] – "Взір меонійки – облудливий *бик*, що обманом Європу викрав: мов справжній той *бик*, і море під ним – наче справжнє. Виткала й те, як Астерія в кігтях *орлиних* тріпоче. Виткала й Леду, котра прилягла під крилом *лебединим*".

Крім цих лексем, які утворилися внаслідок прямої номінації, можлива також образна номінація, в результаті якої з'являються *зооморфізми* – назви тварин, вжиті в образному, метафоричному значенні. Зооморфізми виникають внаслідок асоціативного зв'язку між світом тварин і світом людей, для характеристики людської особистості. В основу зооморфізмів покладені асоціації щодо зовнішності, поведінки тварин, які зіставляються з образом людини. У романі Апулея "Золотий осел" ми знайшли такий приклад: "*Teneo te, inquit, teneo, meum palumbulum, meum passerem*" [X, 22]. – "Тримаю тебе, мій голубе, мій горобчику". Самі назви тварин оцінки не містять, але при співвіднесенні певних ознак тварини з людськими якостями і характеристиками *зоолексеми* майже завжди набувають оцінних смислів, виступають як еталон якості. Оцінка людини за допомогою назви тварини може набувати іронічного або зневажливого відтінку значення, мати як позитивне, так і негативне навантаження.

Зоолексеми можуть вживатися як об'єкт порівняння для людини або героя міфу: "*Denique nitentem contra elabique volentem implicat ut serpens, quam regia sustinet ales sublimemque rapit*" [IV, 359]. – "Врешті довкола плавця, щоб не вислизнув, щоб не пручався, так обвилась, *мов змія*, що її аж до хмар піднімає владар пернатих, *орел*".

Серед проаналізованих *зоолексем* ми також виявили невелику групу *зооміфологізмів* – це лексеми на позначення міфологічних

міксантропічних істот, деякі з яких перетворилися на загальні назви, наприклад, Echidna – Єхидна, підземне чудовисько, змія.

Крім зоолексем у тексті поеми "Метаморфози" представлені *аніمالізми* – лексеми, похідні від зоонімів, більшість яких є прикметниками, наприклад: *anguigena, ae* – народжений змієм; *olorinus, a, um* – лебединий.

Комплексний аналіз зоологічної лексики у нашій роботі спирається на різні види класифікації. Так, згідно із зоологічною номенклатурою, ми розподілили зоолексеми за принципом таксономічної ієрархії, де класифікаційні групи, або таксони, послідовно підпорядковуються одна одній. У тексті "Метаморфоз" Овідія зустрічаються лексеми – родові назви, які в сучасній бінарній номенклатурі входять до складу видової назви тварин. Наприклад, іменник *columba* є назвою роду у видовій назві *Columba livia голуб сизий*, а іменник *ursus* – назвою роду для видової назви *Ursus arctos ведмідь бурий*. Усього у тексті нами було класифіковано 58 родових назв.

Серед проаналізованих зоолексем значну групу складають загальні назви на позначення тварин, наприклад, *animal* – *тварина*, *piscis* – *риба*, *avis* – *птах*, *aranea* – *павук*: "Ego primus in illo caespite consedi, dum lina madentia sicco, utque recenserem captivos ordine *pisces*, insuper exposui" [XIV, 940] – "У тім закуті тихім я перший сів на травицю м'яку, й, поки сіті намоклі сушилися, *рибок* почав рахувать, розкладаючи їх по порядку". Окрему групу утворюють лексеми із загальним збірним значенням, наприклад: *pecus* – *худоба*, *argentum* – *рогата худоба*, *grex* – *стадо*. Як загальні назви інколи можуть вживатися субстантивовані прикметники або дієприкметники, наприклад: *ales* – *крилатий* та *volucer* – *пернатий* як синонімічні назви до *avis* – *птах*; *ferus* – *дикий* як синонімічна назва до *bestia* – *тварина*, що може перекладатися словосполученням *дикий звір*, *serpens* – *повзучий*, що за походженням є дієприкметником теперішнього часу, утвореним від *serpere* – *повзти*, синонім до *anguis змія*: "Tale nemus vates attraxerat inque *ferarum* concilio, medius turbae, *volucrumque* sedebat" [X, 143]. – "Ось яким лісом Орфей оточив себе; сам же безпечно серед усяких тварин, серед *звірів* сидів і *пернатих*". Серед зоолексем можна також виділити назви тварин за віком, наприклад, *catulus* – демінутив із суфіксом *-ul-*, позначає дитинча будь-якої тварини: "Nec *catulus*, partu quem reddidit ursa recenti, sed male viva caro est;

lambendo mater in artus fingit et in formam, quantam capit ipse, reducit" [XV, 379]. – "А ведмежатко? Народжене щойно, воно й не подібне до ведмежати – лиш м'яса клубок. Ведмедиця старанно лиже його, поки тілом не стане подібне до неї". Крім цієї групи існують також назви тварин за статтю, наприклад, *femina* у значення *самця* та *mas* – *самець*: "Taurum dilexit filia Solis, *femina* nempe *marem*" [IX, 736]. – "Сонця дочка тут бика полюбила, все-таки, *жінка* – *самця*".

Продовжуючи словотвірний аналіз зоолексем, варто зазначити, що у тексті поеми "Метаморфози" широко представлені паралельні назви тварин згідно зі статевою приналежністю. Найчастіше – це зоолексеми на позначення домашніх тварин, коли іменники жіночого роду походять від відповідних іменників чоловічого. Наприклад *equus*, і м *кінь* – *equa*, ea f *кобила*, *juvencus*, і м *бичок* – *juvencu*, ae f *телиця*, *leo*, onis m *лев* – *leaena*, ae f *левиця*, *servus*, і м *олень* – *serva*, ae f *олениця*, *caper*, pgi m *козел* – *caprea*, ae f *коза*, *agnus*, і м *ягня* – *agna*, ae f *овечка*. Очевидно, що диференціація за статтю у тварини зазначених видів здавна добре відома людям.

У реченні зоолексеми можуть виконувати синтаксичні функції підмета, додатка, означення та обставини. "Quod modo pontus erat, quosque altum texerat aequor, existunt montes et sparsas Cycladas augent. ima petunt *pisces*, nec se super aequora curvi tollere consuetas audent *delphines* in auras; corpora *phocarum* summo resupina profundo exanimata natant" [II, 263]. – "Вужчає простір морів: де недавно здіймалася хвиля, жовті піски залягли; де стелилася рівнява синя, гори в незвичних місцях – Кіклади нові – виринають. Туляться *риби* (підмет) до дна, не відважаться й звинні *дельфіни* (підмет) випірнуть, щоб якусь мить у прозорому звитись повітрі. Жирних *тюленів* (неузгоджене означення) тіла животом догори, бездиханні, плавають посеред вод". "Et iam mallet *equos* numquam tetigisse paternos" [II, 183]. – "Вже він [Фаетон] не радий, що батьківських *коней* (додаток) торкнувся". "Hinc Titaniacis ablata *draconibus* intrat Palladias arces" [VII, 398]. – "Злинувши знов на Тітанових *зм'ях* (обставина способу дії), вона [Медя] прибуває в замок Паллади".

Етимологічний аналіз довів, що більшість досліджених нами лексичних одиниць є грецького походження, наприклад: *κάπρος* / лат. *caper* – *козел*, *τίγρις* / лат. *tigris* – *тигр*, *ταύρος* / лат. *taurus* – *бик*. Цікавою групою є такі іменники як *bubo* *пугач*, *corvus* / *согніх* *ворона*, що за походженням є звуконаслідувальними словами.

Деякі лексеми-загальні назви збереглися в сучасних індоєвропейських мовах. Наприклад, *ferus дикий звір* => *feral* англ. *дикий*, *féroce* фр. *лютий*, *ales птах* => *alate* англ. *крилатий*, *aile* фр. *крилатий*, *piscis риба* => *poisson* фр. *риба*, *serpens змія* => *serpent* англ. *змія*, *avis птах* => *oiseau* фр. *птах*, *aranea павук* => *araignée* фр. *павук*.

Цікаво, що тварини, зображені у поемі Овідія, на відміну від тварин-героїв казок, не розмовляють і не є активними дійовими особами. Найбільш детальний опис тварин з уточненням форми, кольору, окремих частин тіла представлений Овідієм метаморфозою: "*Tec plura minata dat sparso capiti vivacis cornua cervi, dat spatium collo summasque cacuminat aures cum pedibusque manus, cum longis brachia mutat cruribus et velat maculoso vellere corpus; additus et pavor est*" [III, 197]. – "Не додавши ні слова, оленя роги йому понад мокрим чолом підіймає, шию видовжує, над головою – загострює вуха, кисть у копито тверде перемінює, руки ж – у довгі ноги, а тіло вкриває густою плямистою шерстю, в серце вселяє ще й страх".

Аналіз і класифікація лексичних одиниць зооморфного коду культури дозволили зробити такі попередні висновки. У тексті поеми "Метаморфози" згадуються представники майже усіх класів тварин: ссавці, птахи, плазуни, комахи та ін. Найчастіше у тексті зустрічаються лексеми на позначення домашніх тварин: *equus кінь* – 48, *taurus бик* – 42, *juvenca телиця* – 20, *canis собака* – 15, що можна пояснити особливим значенням їх у культурі та побуті давніх греків та римлян. Переважна більшість лексем є грецького або індоєвропейського походження. Подальшим нашим завданням буде дослідити характеристику людської особистості в латинських пареміях і прозових текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу. Монографія, 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
2. *Гукетлова, Ф. Н.* Зооморфный код культуры в языковой картине мира (на материале французского, кабардино-черкесского и русского языков): автореф. дис. д-ра филол. наук. – М., 2009. – 53 с.
3. *Михайлова О.Г., Кононко Г.Г.* Медична та біологічна латина. Основи термінології: навч. Посібник. – К., 2007. – 160 с.
4. *Покровский М.М.* История римской литературы. – М.: Наука, 1942. – 432 с.
5. *Публій Овідій Назон.* Метаморфози. – К.: Дніпро, 1985. – 301 с.
6. *Соколов В.Е.* Пятизначный словарь названий животных. Млекопитающие. – М., 1984. – 352 с.

7. *Тайлор Э.Б.* Первобытная культура / Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.

8. *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg, 1910. – 1044 S.

Стаття надійшла до редакції 21.04.13

Михайлец В., студ.,

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ
ЗООМОРФНОГО КОДА КУЛЬТУРЫ В ПОЭМЕ ОВИДИЯ
"МЕТАМОРФОЗЫ"**

Статья посвящена исследованию языковых единиц зооморфного кода культуры, отраженного в латинском языке классического периода. Рассмотрены лексемы, обозначающие животных и проанализирована специфика их употребления.

Ключевые слова: зоолексема, зооморфный код культуры.

Mihailets V., Stud.

Institute of Philology, National Taras Shevchenko University of Kyiv

**LEXICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF LANGUAGE UNITS
OF ZOOMORPHIC CULTURE CODE IN THE POEM
"METAMORPHOSES" BY OVID**

This article is devoted to the study of language units of the zoomorphic code of culture represented in the Latin language of the classical period. We considered lexemes that represent animals and analyzed the specifics of their use.

Key words: zoolexeme, zoomorphic code of culture.

УДК 81'366=512,161

Михайлова Є., асист.,

Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ЗАЙМЕННИК У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ
ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ**

У статті розглядаються займенники, співвідносні з іменниками та прикметниками. Визначаються їх синтаксичні та морфологічні ознаки.

Ключові слова: займенник, граматична категорія, синтаксична функція, морфологічна ознака, іменникові займенники, прикметникові займенники.